

Αγαπητοί φίλοι,

Θα επιθυμούσα να διαλεχθώ μαζί σας ένα θέμα που ανέκαθεν ήταν αμφιλεγόμενο: τη συμμετοχή των γυναικών στην ψαλτική τέχνη. Θα προσπαθήσω, οι σκέψεις μου να έχουν έναν, όσο το δυνατόν αντικειμενικό χαρακτήρα.

Καταρχήν, θα γίνει αναφορά στους λόγους για τους οποίους η συμμετοχή της γυναίκας στη λατρεία μέσω της ψαλτικής είναι καλοδεχούμενη. Επίσης, στους λόγους κάποιων φωτισμένων αγίων πατέρων της Εκκλησίας μας σχετικά με το θέμα, ώστε να φανεί τεκμηριωμένα πως μια «ρατσιστική προσέγγιση» είναι εκτός τόπου και χρόνου.

Τέλος, θα ήθελα να παραθέσω κάποιες δικές μου εμπειρίες αλλά και πως βιώνω το ζήτημα προσωπικά.

Κακά τα ψέμματα, ακόμα και στις μέρες μας το να ψέλνει μια γυναίκα αποτελεί κάτι το ασυνήθιστο και πρωτόγνωρο. Υπάρχουν, άλλωστε, και κάποιοι, οι οποίοι δεν γνωρίζουν καν πως συμβαίνει κάτι τέτοιο. Δικαιολογημένα βέβαια, καθώς οι γυναίκες στον ψαλτικό χώρο είναι ελάχιστες. Όπως και να έχει, η παρουσία του γυναικείου φύλου στην ψαλτική διαδικασία είναι αποδεκτή, εφόσον οι ίδιες έχουν πλήρη συναίσθηση της σημασίας που έχει αυτό που κάνουν. Με άλλα λόγια, εφόσον έχουν συνειδητοποιήσει στο έπακρον την αξία που έχουν οι ψαλτικοί ύμνοι στην Εκκλησία μας.

Αυτό μπορούμε να το εξειδικεύσουμε περαιτέρω, αν αναφερθούμε και στο ψαλτήρι. Είναι απόλυτα θεμιτό να βρίσκονται εκεί οι γυναίκες πάντα βέβαια με σεμνότητα, απλότητα και με το ύφος που επιτάσσει η περίπτωση, χωρίς κομπασμούς, επιδεικτική διάθεση και φεμινιστικές τάσεις. Από τη στιγμή, λοιπόν, που η γυναίκα ψέλνει με αγαθές προθέσεις, δε μπορεί κανείς να της προσάψει κάτι αρνητικό, αφού μέσω της θείας μελωδίας, υμνεί τον Κύριο της αναπέμποντας δοξολογία.

Εδώ, σημαντικό είναι να σημειωθεί πως Ὁ ἰ. Χρυσόστομος ἀναφέρει: «Τοσαύτη τῆς Ἐκκλησίας ἡ εὐγένεια ...· οὐδ' αὖ ἀνὴρ μὲν παρρησιάζεται (= να έχει παρρησία), γυνὴ δὲ καὶ σιγᾶ καὶ ἄφωνος ἔστηκεν (= στεκεται)· ἀλλὰ πάντες ἐν τῇ αὐτῇ τιμῇ καὶ φωνῇ μιᾶ ἐκ διαφόρων γλωττῶν πρὸς τὸν τῆς οἰκουμένης ἀναπέμπεται Δημιουργόν» [1]. Ὁ ἴδιος ὁ πατέρας δίνει την πληροφορία ὅτι ἐψάλλαν καὶ χοροὶ γυναικῶν κατὰ τὶς λιτανεῖες πρὸς τὰ ευκτήρια μαρτύρων καὶ ἀγίων τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τους[2]. Ἐπίσης ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων ὑποστηρίζει τὴν ψαλμωδία ἀπὸ γυναῖκες, ἰδίως τῶν Ψαλμῶν, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἰδιαίτερος ὠφέλιμος γιὰ τοὺς πιστοὺς, ἐπισημαίνοντας ἐν προκειμένῳ ὅτι ἡ παραίνεση τοῦ ἁπ. Παύλου (Α' Κορ. 14,

34), οί γυναίκες να σιωποῦν κατὰ τὴν ὥρα τῶν συνάξεων δὲν ἀναφέρεται στὴν ψαλμωδία, αλλά στο κήρυγμα. [3]

Σημαντικό είναι επίσης να αναφερθεί πως η προσευχή είναι απαραίτητη από κάθε Χριστιανό ανεξαιρέτως, συνεπώς οι γυναίκες δεν μπορούν να εξαιρεθούν. «*Ταῦτα* (δηλ. οί ποικίλες ἐκφάνσεις τῆς λατρείας) οὐ μόνον μοναχοῖς καὶ κοσμικοῖς ἀλλὰ καὶ γυναιξὶ πισταῖς καὶ εὐλαβέσι πρέπον καὶ οὐδεις ὁ κωλύων», λέει ὁ ἄββᾶς Νεῖλος. [4] Εξάλλου, στὴ βυζαντινὴ λειτουργικὴ πράξη, ποὺ χαρακτηρίζεται τουλάχιστον μέχρι τὸν 10 αἰώνα ἀπὸ πλουραλισμό, ἢ ψαλμωδία ἀπὸ γυναίκες δὲν φαίνεται νὰ προσέκρουε στὸν προσδοκώμενο σεβασμὸ πρὸς τὴ λειτουργικὴ τάξη.

Ας μην ξεχνάμε και το ενδεχόμενο να υπάρχει αδυναμία εύρεσης ανδρῶν ψαλτῶν, κάτι το οποίο συμβαίνει συχνά κατὰ τις καθημερινές λατρευτικές πράξεις. Πάνω σε αυτό, μπορούμε να θυμηθούμε ὅσα σχετικά ἀναφέρει ὁ παραδοσιακότετος Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης για τις γυναίκες που ἐψάλλον, διακονώντας ηρωικούς ιερεῖς στη Σκιάθο. [5] Παράλληλα, δὲ θὰ πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ἡ ἰσχυρὴ παράδοση τῶν σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν νὰ ψάλλουν γυναίκες κατὰ τὶς λατρευτικές συνάξεις. Μέχρι ἐδῶ, πολλὰ στοιχεῖα προέκυψαν ἀπὸ ἀνθολόγησι ἀπὸ μιὰ ἐργασία που ἀνασύραμε ἀπὸ τὸ διαδίκτυο ἀναρτημένη στο www.churchofcyprus.org.cy με θέμα:

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

Θεοδώρου Ξ. Γιάγκου

Καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

Προκειμένου να καταλάβουμε καλύτερα, θα πρέπει να προσέξουμε πως σε ὀρισμένους Πατέρες ἀναφέρονται παραινέσεις ποὺ εἶχαν ἄμεσους ἀποδέκτες τοὺς μοναχοὺς. Στὴν ἐνορία τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἄλλωστε ἡ Ἐκκλησία ἔχει τροποποιημένο τυπικὸ στὶς ἐνορίες ἀπὸ τὰ Μοναστήρια. Επιπλέον, να γνωρίζουμε ὅτι εἶναι ἄλλο τὸ θέμα τῶν διακονισσῶν ποὺ εἰσέρχονται στο Ἱερό Βῆμα καὶ διαφορετικὸ τὸ θέμα τῶν ψαλτριῶν.

Μια πρόταση που θα μπορούσε να ευδοκιμήσει εἶναι ὅτι στη λατρεία τα λόγια του ἀναγνώστη μπορεί να τα ἀπαγγέλει γυναίκα π.χ. «Τρισάγιο», «Πάτερ ἡμῶν», «Πιστεύω», «Ἐξάψαλμος», «Προοιμιακός», Ν ψαλμός, «Καταξίωσον», Συναξάριο κ.λ.π. Ἀκόμη στο κανονάρχισμα και στο ἰσοκράτημα μπορούν οι ψάλτριες να συμβάλουν.

«Στην Ἀνατολή το «Πάτερ ἡμῶν» ἐλέγετο ἀπὸ τὸ λαό, ἢ μάλλον ἀπὸ κλήρο και λαό μαζί, ἐνῶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνοῦσε τὴ δοξολογικὴ κατακλείδα «Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία»... Ἡ ἐπιστροφή στην ἀρχαία πράξη εἶναι ἀσφαλῶς και σ' ἐμὰς τὸ ευκτέο...» σημειώνει ὁ Ἰωάννης Φουντούλης. [6]

Επιπρόσθετα, μπορεί να ψάλει αντιφωνικά χορός γυναικών και παιδιών σύμφωνα με την ιστορική μαρτυρία του Μ.Βασιλείου: «Σε μας ο λαός ξυπνά νύχτα ακόμη για να μεταβεί στον οίκο της προσευχής... Και κατ' αρχάς μεν, μοιρασμένοι σε δύο ομάδες, ψάλλουν αντιφωνικά... Έπειτα δε πάλι αναθέσαντες σε ένα να αρχίζει την μελωδία, οι άλλοι επαναλαμβάνουν τα εφύμνια...»[7]

Αξιοσημείωτο είναι και αυτό που είπε κάποτε ένας γέροντας : «Αν βρεθεί κανείς στην Εκκλησία, είτε με πολλούς είτε με λίγους, και κλείσει το στόμα του για να μην ψάλλει στο Θεό, αυτός κάνει το έργο των δαιμόνων· γιατί οι δαίμονες, επειδή δεν μπορούν ν' ακούσουν τον έπαινο του Χριστού, καταργούν κι αυτούς που ψάλλουν».[8]

Ευχής έργον θα ήταν να διαβάζεται ειδική ευχή ψάλτριας ή αναγνώστριας διαφορετική από αυτή της διακόνισσας.

Σε διαφορετική περίπτωση, τουλάχιστον, θα μπορούσαν οι γυναίκες ψάλτριες να συμμετέχουν σε όλα τα ψαλσίματα μετά το «Δί' ευχών» της Θείας Λειτουργίας. Δηλαδή στους καλοφωνικούς ψαλμούς στο αντίδωρο· «Εν τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσση» μετά τη λήξη του μυστηρίου του γάμου· «Τὴν παγκόσμιον δόξαν» μετά τη λήξη του μυστηρίου του Βαπτίσματος· «Δεῦτε τελευταῖον ἄσπασμόν» μετά τη λήξη της Νεκρωσίμου Ακολουθίας. Στις λιτανείες, ιδίως στην περιφορά του Επιταφίου με τα Εγκώμια. Στις Παρακλήσεις της Παναγίας του Δεκαπενταυγούστου και όλου του έτους καθώς και στις Παρακλήσεις άλλων Αγίων στις πανηγύρεις.

Εξ' άλλου, ας αναλογιστούμε το εξής: Σύμφωνα με την παραβολή των ταλάντων που μας δίδαξε ο ίδιος ο Κύριος μας, τα χαρίσματα δεν πρέπει να θάπτονται αλλά να αξιοποιούνται μέσα στην Έκκλησία. Πώς, όμως, θα αξιοποιηθεί ἐν τῇ Έκκλησία το χάρισμα των καλλίφωνων γυναικών, όταν δεν βρίσκει τόπο να εκφραστεί;

Τελικά όμως, η αγάπη του Θεού φανερώνει τρόπους και τόπους, για να εκφραστεί κανείς. Δόξα τω Θεώ, μου δόθηκε η ευλογία να έχω μια πρώτη ανεπίγνωστη επαφή με το λειτουργικό πλούτο της Εκκλησίας όντας ακόμα μικρό κοριτσάκι: καθημερινοί εσπερινοί στον ενοριακό Ναό, Παρακλήσεις, Μέγα Απόδειπνο, κατ' έτος συμμετοχή σε χορωδία Εγκωμίων της Μ. Παρασκευής, εμπειρική ενασχόληση με την ψαλτική στο σπίτι . Δε θα ξεχάσω ότι χρησιμοποιούσα την κεραία του ραδιοφώνου στο σπίτι, ως μικρόφωνο!! Για όλα αυτά, ίσως συνέβαλε και το γεγονός ότι προέρχομαι από ιερατική οικογένεια. Τα πρώτα μαθήματα Βυζ. Μουσικής τα πήρα στην Αρχαία Ολυμπία από τον κ.Δημήτριο Θανόπουλο σε ηλικία 5 ετών, πριν μάθω γράμματα, με κασέτες. Να σας πω την αλήθεια, θυμάμαι ότι πήγαινα με το ζόρι.

Για το λόγο αυτό, διέκοψα τα μαθήματα και με παρότρυνση της μητέρας μου ξεκίνησα και πάλι στα πρώτα γυμνασιακά χρόνια στη σχολή Βυζ. Μουσικής της Ιεράς Μητροπόλεως Ηλείας με γυναίκα ψάλτρια και αγιογράφο, τη Μαγδαληνή Κουμπαρούλη, από την οποία ωφελήθηκα τα

μέγιστα. Είμαι ευγνώμων στη μητέρα μου για την επιμονή της. Χαρακτηριστικά μου έλεγε: « Πήγαινε φέτος (σ.σ. 2007) και αν δε σου αρέσει, μην ξαναπάς!» Τελικά... Ξαναπήγα!! Έπειτα, συνέχισα με τον κ.Γεώργιο Παπαγεωργίου , ευρισκόμενη πάντα στα πλαίσια της Σχολής της Μητροπόλεως. Η μαθητεία μου εκεί, με έκανε με το πέρασμα του χρόνου να αγαπήσω συνειδητά την ψαλτική και να συνειδητοποιήσω σε βάθος το μεγαλείο και τη σημασία της . Επίσης, με ώθησε στη συνεργασία και σε φιλικές σχέσεις με άλλους μαθητές και μαθήτριες της Σχολής. Ξεχωριστή για μένα υπήρξε η συμμετοχή και σε διάφορες εκδηλώσεις εντός και εκτός Νομού.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθώ στα εφηβικά χρόνια, όπου από τότε ξεκίνησε η ενεργός συμμετοχή στο ψαλτήρι της Ενορίας μου με την άνευ όρων υποστήριξη του μουσικού πρωτοψάλτη κ.Βασίλειου Πετρόπουλου.

Το εκκλησιαστικό σώμα, στην πλειοψηφία του αντέδρασε θετικά σε αυτή την απόπειρα.

Συνοψίζοντας, το ζήτημα της γυναικείας παρουσίας στην ψαλτική τέχνη, είναι όντως πολυδιάστατο. Αξίζει όμως να καταλάβουμε πως η συμμετοχή της γυναίκας στο ψάλσιμο είναι καλοδεχούμενη, εφόσον δεν προβαίνει σε ακρότητες. Αυτό είναι κάτι που έχει τονιστεί πολλάκις από Αγίους Πατέρες, θεόπνευστους γέροντες, φωτισμένους θεολόγους και απλούς ανθρώπους που βιώνουν έμπρακτα αυτές τις απόπειρες, οι οποίοι αναφέρθηκαν μόνο μερικώς. Με άλλα λόγια, και άντρες και γυναίκες, μπορούν να ψάλλουν, έχοντας ως στόχο να υμνήσουν τον Κύριο. Άλλωστε, ενώπιον του Θεού είμαστε όλοι ίσοι. Έπειτα, αναφέρθηκαν κάποια προσωπικά μου βιώματα στην ψαλτική, χωρίς κάποια διάθεση αυτοπροβολής, απλώς και μόνο, ώστε να γίνει κατανοητό πως το φύλο από μόνο του δεν πρέπει να είναι ευνοούμενο ή απαγορευτικό στοιχείο, αλλά τη σημασία την έχει η αγαθή πρόθεση. Και ποια είναι αυτή; Η ευχαριστία για τα αγαθά του Κυρίου μας που μας χαρίζονται αδιάκοπα..

Θέλω να ευχαριστήσω και τον κ. Γρηγόρη για την ευκαιρία που μου έδωσε σε αυτή την ημερίδα να εκφράσω κάποιες σκέψεις πάνω σε ένα ζήτημα που με απασχολεί και που με δέχτηκε στην ενοριακή σχολή.

Ευχαριστώ για την υπομονή σας

[1]. Ὁμιλία 4 παραινετική λεχθεῖσα ἐν τῷ ναῶ τῆς ἁγίας Ἀναστασίας πρὸς τοὺς ἀπολειφθέντας ..., PG 63, 487.

[2]. Βλ. σχετικὰ στὸ W. MAYER καὶ P. ALLEN, *John Chrysostom*, Νέα Ὑόρκη 2000, σσ. 85-92 καὶ SUSAN ASHBROOK-HARVEY, *Performance as exegesis. Women's liturgical Choirs in Syriac tradition*, στὸ *Inquiries into eastern christian worship. Selected papers of the Second International Congress of the Society of the Oriental Liturgy, Rome 17-21, September 2008*, ed. by B. GROEN, ST. HAWKES-TEEPLES, ST. ALEXOPOULOS, Peeters, Leuven, Paris, Walpole MA 2012, σσ. 52-53.

[3]. Βλ. στοῦ J. MCKINNON, *Music in Early Christian Literature*, Cambridge 1987, σσ. 126-127.

[4]. Δ. ΤΣΑΜΗ, *Τὸ γεροντικὸν τοῦ Σινᾶ*, ὅπ.π., σ. 472.

[5]. Βλ. ΑΝ. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ λειτουργικὴ παράδοση στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 75 ἔξ.

[6] Ἰωάννου Φουντούλη, *Απαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, τόμος δ, εκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, 1994 σσ.268-269

[7] Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 207 τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν κληρικοῖς*, ΕΠΕ 2, 109

[8] Μικρὸς Εὐεργετινός, εκδ. Ἰ. Μονῆς Παρακλήτου, 1998, σ. 146